

- * Bocian czarny (*Ciconia nigra*)
- * Cietrzew (*Tetrao tetrix*)
- * Głuszc (*Tetrao urogallus*)
- * Myszolów (*Buteo buteo*)
- * Pustułka (*Falco tinnunculus*)
- * Puchacz (*Bubo bubo*)
- * Puszczyk (*Strix aluco*)
- * Dzięcioł czarny (*Dryocopus martius*)
- * Dzięcioł duży (*Dendrocopos major*)
- * Pluszcz (*Cinclus cinclus*)
- * Rudzik (*Erithacus rubecula*)
- * Drozd śpiewak (*Turdus philomelos*)
- * Pierwiosnek (*Phylloscopus collybita*)
- * Kowalik (*Sitta europaea*)
- * Kruk (*Corvus corax*)
- * Zięba (*Fringilla coleobs*)

Licząca niespełna 200 gatunków ptaków awifauna Sudetów jest zdecydowanie uboższa od awifauny całej Polski, liczącej ponad 400 gatunków. Decyduje o tym nie tylko mniejszy obszar, ale przede wszystkim mniejsze zróżnicowanie biocenoz. Ponadto jest to obszar, gdzie przeprowadzono stosunkowo niewiele prac faunistycznych. Dopiero prowadzona w całej Polsce od początku lat 90-tych inwentaryzacja przyrodnicza gmin pozwoli na uzupełnienie wielu "białych plam" na mapie ornitologicznej Sudetów.

W awifaunie krajowej wyróżnia się kilka kategorii gatunków, ze względu na porę ich pobytu w Polsce i liczebność. Gatunki lęgowe składają u nas jaja i wyprowadzają młode. Gatunki zimujące spędzają w Polsce zimę. Gatunki przelotne wędrują przez nasz kraj między lęgowiskami i zimowiskami. Zasadniczy areal występowania gatunków zalatujących znajduje się poza granicami Polski, pojawiają się one u nas wyjątkowo lub rzadko. Podstawą niniejszego opracowania była monografia faunistyczna Ptaki Śląska (Dyrcz i in. 1991). Przedstawione niżej oceny liczebności ptaków lęgowych zostały zaczerpnięte z tego opracowania i dotyczą całego Śląska: skrajnie nieliczny: 1-10 par, bardzo nieliczny: 10-100 par, nieliczny 100-1000 par, średnio liczny: 1000-10000 par, liczny: 10000-100000 par, bardzo liczny: >100000 par.

Przedstawiono tu krótkie charakterystyki 16 wybranych gatunków ptaków, zarówno pospolitych jak i rzadkich. Są to gatunki stosunkowo łatwe do rozpoznania w terenie na podstawie wyglądu, głosu czy zachowania.

Bocian czarny (*Ciconia nigra*)

Duży, czarny ptak o zielonym połysku i białym brzuchu. Dziób i nogi czerwone. Szyja w locie wyciągnięta. Klekocze znacznie rzadziej i ciszej od bociana białego, syczy i prycha podobnie, ponadto dość cichy głos - fujo. Nieliczny gatunek lęgowy i przelotny. Zamieszkuje rozleglejsze, wilgotne lasy różnych typów. Gniazduje najczęściej na rozłożystych drzewach w obniżeniach terenu. Żeruje w miejscach podmokłych lub nad wodą. W przeciwieństwie do bociana białego unika siedzib ludzkich i zabudowań. Czasem szybuje nad lasami i wtedy łatwo go zobaczyć. Największe zagęszczenia osiąga na niżu, nie brakuje go też w lasach górskich, w Górach Sowich, Stołowych,

Bystrzyckich i Wałbrzyskich. Najwyżej położone stanowiska znajdowały się w na wysokości 750 m n.p.m. w rezerwacie Topielisko pod Zieleńcem i w Masywie Jeleńca w Górach Wałbrzyskich.

Cietrzew (*Tetrao tetrix*)

Ptaka wielkości kury. Kogut czarnobrunatny z granatowym połyskiem, ogon w kształcie liry, czerwona brew. Kura mniejsza, kasztanowato-pstra, ogon lekko wcięty. Lot lekki, dosyć szybki, wlatuje do wysokości szczytów drzew. Głos: kogut podczas toków ostre czu-szzyk, po czym następuje długi, melodyjny, modulowany bełkot. Zwykle tokuje kilka lub kilkanaście osobników i głos ten dochodzi z tokowiska nieprzerwanie. Kura na tokowisku: ciche gak-gak. Nawoływanie jesienią i zimą: jok-jok. Nieliczny, osiadły gatunek lęgowy. Niegdyś pospolity na całym Śląsku. Inwentaryzacja przeprowadzona w latach 80-tych wykazała występowanie na Śląsku ok. 300 cietrzewi. W Sudetach stwierdzono jego występowanie w Górach Izerskich, Karkonoszach, w Górach Stołowych, w Masywie Śnieżnika i w Górach Bialskich. Zamieszkuje niewysokie i niezbyt zwarte drzewostany sosnowo-brzozowe na wilgotnym lub bagiennym podłożu, z obfitym podszytem i runem z jagodami. W Karkonoszach występuje powyżej górnej granicy lasu (1400 m n.p.m.). Zagniazdownik (piskłeta spędzają w gnieździe bardzo krótki okres po wykluciu się, potem zaś są wodzone przez matkę, która nadal się nimi opiekuje).

Głuszec (*Tetrao urogallus*)

Ptaka wielkości indyka, większy od cietrzewia. Ogon zaokrąglony. Kura ciemniejsza od kury cietrzewia. Kogut czarny, pierś z zielonkawym połyskiem. Na terenach, gdzie występuje wspólnie z cietrzewiem tworzy bezpłodne mieszańce międzygatunkowe zwane skrzekotami. Głos godowy to niezbyt głośne tokowanie składające się z kilku części - kłapania będącego uderzeniem żuchwy o szczękę, korkowania - jakby gwałtownego wyciągania korka z butelki, szlifowania - chrapliwego, ostrego, jakby z wysiłkiem wydawanego głosu, podobnego do ostrzenia kosy. Głos ten kogut wydaje o świcie. Kura wydaje krótkie kwokanie bak-bak, gak-gak. Bardzo nieliczny, osiadły gatunek lęgowy, zagrożony wyginięciem. Niegdyś pospolity na całym Śląsku. W latach 80-tych pojedyncze okazy obserwowano w Górach Izerskich, Stołowych, Bialskich i Masywie Śnieżnika, w sumie kilka kogutów. Głuszec zamieszkuje rozległe, nie za suche kompleksy leśne o urozmaiconym drzewostanie. W Karkonoszach wchodził nawet do piętra kosodrzewiny do wysokości 1000-1200 m n.p.m. Na zimę schodzi z gór, ale z roztopami powraca. Gniazduje na ziemi. Zagniazdownik.

Myszołów (*Buteo buteo*)

Trochę większy od gawrona. Upierzenie od gliniastopłowego do brunatnego, niektóre osobniki z jaśniejszymi, a nawet białymi plamami od spodu. W odpowiednim oświetleniu widoczne pręgowanie i ciemniejsze zakończenie ogona. Ogon w locie ma okrągłe zakończenie, końce skrzydeł rozczapierzone. Wypatrując zdobyczy zatacza w powietrzu koła. Głos: przeciągłe, żalosse klija. Średnio liczny ptak lęgowy, przelotny, zimujący. Najliczniejszy w Polsce ptak drapieżny. To właśnie myszołów, a nie bielik jest zapewne pierwowzorem godła Rzeczypospolitej. Przemawia za tym nie tylko jego liczebność (zawsze był w Polsce liczniejszy od bielika), ale też niemal białe upierzenie niektórych myszołowów. Występuje w różnych typach drzewostanów, preferując kompleksy mniej zwarte. Gnieździ się w koronach drzew, częściej liściastych niż iglastych. Występuje w całym Sudetach, najwyżej obserwowano go pod Śnieżnikiem (1250 m n.p.m.)

Pustułka (*Falco tinnunculus*)

Ptaka z rzędu sokołów, nieco mniejszy od gawrona. Samiec ma popielatą głowę i wierzch ogona, rdzawobrunatny wierzch skrzydeł. Samica rdzawobrunatna. Pustułkę w locie charakteryzuje typowa dla sokołów smukła sylwetka, dość długi ogon, który może rozpościerać, często zawisa w powietrzu (lot trzepoczący). Sylwetka podobna do lelka i kukułki. Nieliczny ptak lęgowy, przelotny i zimujący. Najpospolitszy z polskich sokołów. Występuje w pobliżu terenów otwartych: na obrzeżach lasów, w zadrzewieniach śródpolnych, na pojedynczych drzewach, na ścianach skalnych w górach i kamieniołomach, w osiedlach i miastach z wysokimi budynkami. Pustułka nie buduje gniazd sama, wykorzystując najczęściej stare gniazda wron, wnęki w murach i strychach budynków. Gnieździ się na drzewach, wieżach (niem. Türmfalke - "sokół wieżowy") i strychach kościołów, na słupach wysokiego napięcia, w młynach, na wieżowcach i półkach skalnych kamieniołomów. Ponad 1/3 śląskich pustułek żyje w miastach. Najliczniej gnieździ się we krajobrazie rolniczym Przedgórze Sudetów i na niżu. W Sudetach gnieździ się niemal we wszystkich pasmach, najliczniej w Górach Bystrzyckich, Stołowych i Karkonoszach. Powyżej poziomu 300 m n.p.m. znanych jest 30 stanowisk (1978-1987), najwyżej gniazduje na wysokości 1400-1500 m n.p.m. w Śnieżnych Kotłach, na Wielkim Szyszaku i pod Śnieżką. Mimo poszukiwań nie stwierdzono jej występowania w Górach Bardzkich i Kaczawskich.

Puchacz (*Bubo bubo*)

Największa sowa, ciało 68 cm, rdzawobrazowa, z "uszami" z piór. Oczy pomarańczowe. "Uszy" z piór i żółtopomarańczowe oczy ma też o połowę mniejsza sowa uszata. Głos: głośnie, niskie u-hu, gardłowe u-u, ostrzegawczy podobny do szczekania psa. Ze względu na nocny tryb życia sów i utrudnioną widoczność w porze ich aktywności oznacza się je w terenie na ogół na podstawie głosów, a nie trudnych do zaobserwowania cech morfologicznych. Bardzo nieliczny, osiadły ptak lęgowy. W 1987 r. na Śląsku było znanych 17 stanowisk, z tego 15 na przedgórzu i w niższych położeniach górskich. Licniejszy jest w sąsiadujących ze Śląskiem częściach Czech i Moraw. Gatunek kosmopolityczny, występuje w siedliskach zróżnicowanych, lecz trudnodostępnych; często jest to połączenie terenów skalistych i lasu. Gnieździ się na zalesionych skałkach w pobliżu otwartych przestrzeni będących jego ulubionym miejscem łowów. W Sudetach najczęściej obserwowany jest w Górach Stołowych.

Puszczyk (*Strix aluco*)

Sowa średniej wielkości, nieznacznie mniejsza od gawrona. Głowa okrągła bez "uszu", ogon krótki (to odróżnia go od sowy uralskiej). Oczy czarne. Średnio liczny, osiadły ptak lęgowy. Głos: godowy u-hu-hu, u-u, wabi też ostrym ku-wit, często słyhać go o zmierzchu. Jest najliczniejszą z naszych sów. Występuje w lasach, parkach, cmentarzach i większych zadrzewieniach śródpolnych. Gnieździ się w dziuplach, skrzynkach lęgowych, budowlach, wyjątkowo gniazdach innych ptaków. W lasach górskich może być stosunkowo liczny, nawet na większych wysokościach. Najwyższe, znane obecnie stanowiska puszczyków znajdują się na wysokości 850 m n.p.m. koło rezerwatu "Nowa Morawa" w Górach Bialskich i w rejonie Jawornika w Górach Złoty.

Dzięcioł czarny (*Dryocopus martius*)

Największy z naszych dzięciołów, ciało 45 cm. Czarny z czerwoną czapeczką (samiec) lub plamą na potylicy (samica). Bębnienie bardzo donośne i intensywne. Głosy wabiące to melodyjne i głośnie kliju-kliju-kliju albo skrzeczące, przeciągłe kliaoo, kliaoo. Podobnie jak wszystkie dzięcioły ma długi język do wybierania owadów spod kory drzew i mocny dziób umożliwiający kucie. Przyrośnięcie mózgowia do czaszki zapobiega wstrząśnieniu mózgowia podczas kucia. Średnio liczny, osiadły gatunek lęgowy. Zamieszkuje najczęściej rozległe bory górskie i nizinne, wymaga co

najmniej kęp starodrzewia. W całych Sudetach występuje do górnej granicy lasu (1250 m n.p.m.). Gnieździ się w dziuplach bez specjalnej wyściółki, 6-13 m nad ziemią. Łatwe do zauważenia są wykuwane przez niego podczas żerowania dziuple na małych wysokościach.

Dzięcioł duży (*Dendrocopos major*)

Najpospolitszy z występujących w Polsce dzięciołów, wielkości kosa. Charakterystyczne ubarwienie czarno-biało-czerwone. Czerwone podogonie, 2 duże białe plamy na grzbiecie (nie mylić z dzięciołem średnim). Czarna obroża sięga od potylicy do nasady dzioba i piersi. Duże białe plamy na bokach głowy i szyi. Samiec w przeciwieństwie do samicy ma czerwoną plamę na potylicy. Bębni donośnie i intensywnie. Głos wabiący mało charakterystyczny: krótkie kik, kiks, ostrzegawczy ririri lub gigigi. Liczny ptak lęgowy. Zamieszkuje lasy liściaste, mieszane i iglaste, parki, cmentarze, stare zadrzewienia śródpolne. Występuje w całych Sudetach. Górna granica zasięgu waha się od 850 m n.p.m. w Karkonoszach do 1200 m n.p.m. w Masywie Śnieżnika. Gnieździ się w dziuplach bez wyściółki usytuowanych na różnej wysokości nad ziemią (0,6-23 m).

Pluszcz (*Cinclus cinclus*)

Czarno-brązowy, z białym podgardlem i piersią, nieco większy od wróbla. Śpiew składa się z niezbyt wyraźnych świergotów i gwizdów, wabi cerb, cik, cit, w locie dość ostre cit lub trrb. Nieliczny górski ptak lęgowy. Występuje nad czystymi, szybko płynącymi rzekami i strumieniami górskimi. Rzuca się w oczy skacząc po kamieniach i nurkując w potoku za pożywieniem - skorupiakami i owadami wodnymi. Gnieździ się na wysokości 200-1300 m n.p.m., najczęściej pod mostami. W przeszłości miał być częstym ptakiem lęgowym Sudetów, od połowy XIX w. jego liczebność wykazywała tendencję spadkową, co ówczesni badacze wiązali z zanieczyszczeniem wód przez przemysł. Jego liczebność w Sudetach szacowana jest obecnie na 100-110 par. Najliczniej występuje w Górach Bialskich i Masywie Śnieżnika (ok. 40 par) oraz w Górach Bystrzyckich (ok. 20 par) i Karkonoszach (ok. 20 par). Po kilka par stwierdzono w Górach Kaczawskich, Rudawach Janowickich, Górach Wałbrzyskich i Kamiennych, Górach Stołowych, Sowich, Opawskich, Żółtych. Prawdopodobnie nie gnieździ się już w Górach Izerskich. Nie stwierdzono go w Górach Bardzkich. Gatunek osiadły, zimą schodzi na niżej położone odcinki rzek.

Rudzik (*Erithacus rubecula*)

Ptak wielkości wróbla o krępej sylwetce i wydatnej piersi. Czoło, boki i pierś rdzawe, brzuch biały, wierzch popielato-beżowy. Śpiew: niezbyt głośna, fletowa kaskada szybko powtarzanych perlistych tonów citi-dji-trili-lili, wabi czyk. Liczny ptak lęgowy i przelotny; nielicznie zimujący. Zamieszkuje lasy szpilkowe, mieszane i liściaste. Preferuje miejsca wilgotne z bogatym runem, podszytem obfitością mchów i opadłych liści. Gnieździ się też w zapuszczonych parkach, cmentarzach i większych zadrzewieniach śródpolnych. Gniazduje na ziemi lub na wysokości do 3 m. Gniazdo może być umiejscowione u podstawy krzewu, w stromych skarpach, w gęstym runie dna lasu, w nisko położonych dziuplach o szerokim wejściu, w wykrocie, a nawet w skrzynkach lęgowych. Pospolity w całych Sudetach do górnej granicy lasu (1250 m n.p.m.). Jest tu pospolitszy niż na niżu. W górskich lasach świerkowych należy do kilku najpospolitszych gatunków.

Drozd śpiewak (*Turdus philomelos*)

Ptak wielkości kosa, ubarwiony podobnie do kilku innych gatunków drozdów, dlatego też w

terenie najłatwiej odróżnić je na podstawie śpiewu. Pierś pomarańczoworuda w małe, ciemnobrązowe strzałki skierowane ku górze, przechodzące na boki. Złożone skrzydła ubarwione jednolicie - brązowe, spód skrzydeł pomarańczowo-żółty, brak brwi. Śpiew: bardzo zawila i urozmaicona kombinacja różnych dźwięków z powtarzaniem co jakiś czas charakterystycznym fi-lip, fi-lip-kita-lis. Liczny ptak lęgowy i przelotny, bardzo nielicznie zimujący. Zamieszkuje lasy liściaste, mieszane i szpilkowe, młodniki, drągowiny, większe parki, ogrody, cmentarze i inne zadrzewienia miejskie. Śpiewające samce spotykano też w martwych świerczynach Gór Izerskich i Karkonoszy. Gniazda zakłada na drzewach lub krzewach na wysokości 0-12 m nad ziemią. Jego ulubionym miejscem gniazdowania są niewielkie, gęste świerki. Występuje w całych Sudetach sięgając 1150-1250 m n.p.m.

Pierwiosnek (*Phylloscopus collybita*)

Drobny ptak (mniejszy od wróbla) o szarozielonym wierzchu i jaśniejszym spodzie. Odróżnienie pierwiosnka od innych gatunków z rodzaju *Phylloscopus* możliwe jest na podstawie cech widocznych po schwytaniu ptaka lub na podstawie głosu. Śpiew: wielokrotne cilp-calp. Śpiewa również jesienią, śpiew ten jest tak charakterystyczny, że stał się źródłem jego niemieckiej nazwy - Zilpzalp. Śpiew jest bardzo intensywny i dobrze słyszalny. Pierwiosnek śpiewa często siedząc na czubku drzewa. Bardzo liczny gatunek lęgowy i przelotny. Najlicniejszy krajowy przedstawiciel rodzaju *Phylloscopus*. Zamieszkuje prześwietlone i wilgotne lasy liściaste, mieszane i szpilkowe, skraje lasów, młodniki z przymieszką drzew, zdziczałe peryferyjne parki, cmentarze, ogrody, zadrzewienia śródpolne, aleje i zadrzewienia wśród dróg. Występuje też w piętrze kosodrzewiny, wybierając miejsca z przymieszką jarzębiny. Występuje w całych Sudetach, w Karkonoszach do wysokości 1300 m n.p.m. Gniazda buduje kuliste, zamknięte, z otworem wylotowym skierowanym ukośnie do góry, umieszcza je na niewielkiej wysokości w gęstym świerczku lub krzewie.

Kowalik (*Sitta europaea*)

Ptak wielkości wróbla. Szaroniebieski wierzch, kremowobiały spód z rdzawymi bokami. Przez oko czarna pręga. Śpiew: głośne tju-tju-tju. Liczny gatunek lęgowy i zimujący. Zamieszkuje lasy różnych typów, w tym świerczyny górskie z pojedynczymi bukami oraz lasy liściaste, a także inne typy zadrzewień, w tym zieleń miejską. W okresie nielęgowym przenika wyjątkowo do piętra kosodrzewiny. Gniazduje w dziuplach i skrzynkach lęgowych na wysokości 0,9-12 m. Żeruje na pniach drzew schodząc z góry na dół głową w dół, następnie podlatuje w górę. Występuje w całych Sudetach, unikając jedynie wyższych partii gór. Najwyżej obserwowano go w Górach Bialskich, gdzie osiąga wysokość 1000 m n.p.m.

Kruk (*Corvus corax*)

Czarny ptak z metalicznym połyskiem, o połowę większy od gawrona, dziób duży i silny ogon zakończony klinowato. Głos: dość urozmaicony, gardłowe kruk, kruk, karrk, tok i dość dźwięczne kuląg. Często kołuje nad lasami, kracząc co chwilę. Żywi się padliną, poluje też na drobne ssaki i pisklęta. Jest jednym z najinteligentniejszych ptaków. Nigdy nie wraca do gniazda z pokarmem dla piskląt w linii prostej, zawsze kluczy. Kruki są długowieczne (dożywają niekiedy 20 lat) oraz wierne w małżeństwie, co wśród ptaków jest rzadkością. Nieliczny gatunek lęgowy, osiadły i kocujący. W przeciwieństwie do gawrona, który unika żerowania w zwartych zadrzewieniach, kruk związany jest z większymi obszarami lasów, choć na obszarach rolniczych zadowala się niewielkimi lasami. Gnieździ się w koronach drzew. Występuje w Górach Izerskich, Karkonoszach, Górach Stołowych, Masywie Śnieżnika, Górach Bialskich. Najwyżej położone stanowisko kruka w Sudetach stwierdzono w Masywie Śnieżnika w pobliżu górnej granicy lasu.

Zięba (*Fringilla coleobs*)

Ptaka wielkości wróbla. Wierzch głowy samca szaroniebieski, rdzawoczerwony spód, zielony kuper. Samica bardziej szara. Na czarnobrunatnym skrzydle u obu płci 2 białe pręgi, białe boki ogona (dobrze widoczne w locie). Śpiew - dość szybki trzeli złożony z 3 części z akcentowanym zakończeniem; wabi pink, irr, w locie jip. Bardzo liczny gatunek lęgowy i przelotny. Najliczniejszy ptak w Polsce. Zamieszkuje bardzo różnorodne siedliska - wszystkie typy lasów i zadrzewień, w pobliżu osiedli ludzkich i z dala od nich, w wielu siedliskach należy do gatunków dominujących, często zajmując pierwsze miejsce pod względem liczebności. Buduje gniazda na ok. 40 gatunkach drzew i krzewów, najczęściej umieszcza je przy pniu, rzadziej na bocznej gałęzi lub w rozwidleniu gałęzi. Występuje w całych Sudetach. Gnieździ się też powyżej górnej granicy lasu, w piętrze kosodrzewiny z pojedynczymi świerczkami. Także podczas przelotów jesiennych w Karkonoszach stanowi wśród migrantów najliczniejszy gatunek.

Literatura:

- [1] Czarnecki Z., Dobrowolski K.A., Jabłoński B., Nowak E., Siwek W., Ptaki Europy. Przewodnik terenowy, PWN, Warszawa 1982.
- [2] Dyrca A., Grabiński W., Stawarczyk T., Witkowski J., Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna, Uniwersytet Wrocławski, Zakład Ekologii Ptaków, Wrocław 1991.